

Ekofizjograficzne aspekty oceny potencjału rekreacyjnego

Eco-physiographic aspects of evaluating recreational potential

Sylvia Bródka

Zakład Geografii Kompleksowej
Instytut Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska Przyrodniczego
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Dziegiełowa 27, 61-680 Poznań
e-mail: brodka@amu.edu.pl

Abstract. The advantages of natural environment are recognized as the basic attribute of recreation areas. The type and significance of the merits of nature determine the possibilities of development of tourist functions, activities that could be taken up, the ways of spending one's leisure time, as well as the activity aiming at proper development of regions meant for tourism. The evaluation of a region from the point of view of tourists' needs depends more than other economic functions on nature conditions, whereas the issue of evaluating the recreational potential is constantly present both in the scientific and practical fields.

Tourism demands a lot from the natural environment and therefore analysing how to use it for recreation is complex. The author of this article has attempted to systematize various views about this issue, particularly focusing on their methodological context. A comparative analysis of geo-ecological original concepts of evaluating the recreational potential has been carried out and their significance in the development of so-called tourist eco-physiography has been discussed. In the summary the main factors which determine the process of evaluating natural conditions of recreation in spacial and strategic planning have been considered.

Słowa kluczowe: środowisko przyrodnicze, potencjał rekreacyjny, atrakcyjność i przydatność rekreacyjna, waloryzacja

Key words: natural environment, recreational potential, recreational attractiveness and usefulness, evaluation

Wprowadzenie

Teoretyczno-metodologiczne podstawy waloryzacji środowiska przyrodniczego dla potrzeb turystyki i wypoczynku ukształtowane zostały w ramach ekologii krajobrazu i związane są z koncepcją potencjału środowiska przyrodniczego. Powszechnie przyjmuje się, że potencjał środowiska oznacza wszelkie zasoby i walory środowiska, wykazujące zdolność do zaspokajania szeroko rozumianych potrzeb człowieka (Leksykon. Geoekologia i ochrona krajobrazu 2004). Różnorodność kierunków wykorzystania zasobów i walorów przyrodniczych powoduje, że w praktyce ocenie rzadko podlega potencjał środowiska rozumiany całościowo i najczęściej operuje się pojęciem potencjałów częściowych (produktywności biotycznej, surowcowy, zabudowy, rekreacyjny, wodny, atmosferyczny, samoregulacyjno-odpornościowy, percepcyjno-behawioralny).

Dla określania przyrodniczych uwarunkowań turystyki i rekreacji kluczowe znaczenie ma pojęcie potencjału rekreacyjnego, który rozumiany jest jako zdolność środowiska przyrodniczego do zaspokajania potrzeb człowieka w zakresie wypoczynku, czyli regeneracji sił fizycznych i psychicznych w tzw. czasie wolnym.

O wartości potencjału rekreacyjnego decyduje obecność walorów przyrodniczych wpływających na atrakcyjności określonego miejsca, które weryfikowane są poprzez szereg czynników stanowiących ograniczenia, utrudnienia lub zagrożenia dla rozwoju funkcji turystycznych. Z tego względu ocena potencjału rekreacyjnego poszerzana jest o analizę zagadnień odnoszących się do ochrony i stanu środowiska oraz jego odporności na antropopresję. Dotyczy to szczególnie takich obszarów, gdzie problem utrzymania równowagi ekologicznej zależy od charakteru i natężenia funkcji turystycznych, gdzie może dochodzić do dewaloryzacji lub utraty zasobów środowiska uznawanych za podstawowy czynnik rozwoju rekreacji, wreszcie gdzie wykorzystaniu rekreacyjnemu podlegają tereny o unikatowych walorach przyrodniczych, wymagające ochrony.

Wybrane modele badawcze przyrodniczych uwarunkowań rekreacji

Wysokie wymagania jakie stawia turystyka względem środowiska przyrodniczego powodują, że analizy dotyczące możliwości jego wykorzystania dla potrzeb rekreacji mają z reguły wielowątkowy charakter. Sołowiej (1992) podejmując próbę opracowania modelu badawczego rekreacji do najważniejszych problemów cząstkowych zaliczyła m.in.: ocenę walorów rekreacyjnych poszczególnych składowych i cech środowiska, analizę stopnia zainwestowania terenu oraz stopnia degradacji środowiska, a także klasyfikację systemów rekreacyjnych z uwzględnieniem ich atrakcyjności oraz wskazaniem funkcji jakie mogą pełnić. Za równie ważne autorka uznała szacowanie progowych obciążeń środowiska w stosunku do ruchu i zagospodarowania rekreacyjnego oraz badanie potrzeb i typów zachowań rekreacyjnych.

Kolejne ujęcie zagadnień związanych z planowaniem funkcji rekreacyjnych zawiera opracowanie Pietrzaka (1998), w którym najważniejsze znaczenie autor przypisuje analizie środowiska przyrodniczego, prowadzącej do rejonizacji funkcji rekreacyjnej. Uzupełnieniem tak prowadzonych badań jest określenie odporności środowiska na użytkowanie rekreacyjne, co w połączeniu z oceną walorów rekreacyjnych może stanowić podstawę do określenia właściwych kierunków zagospodarowania.

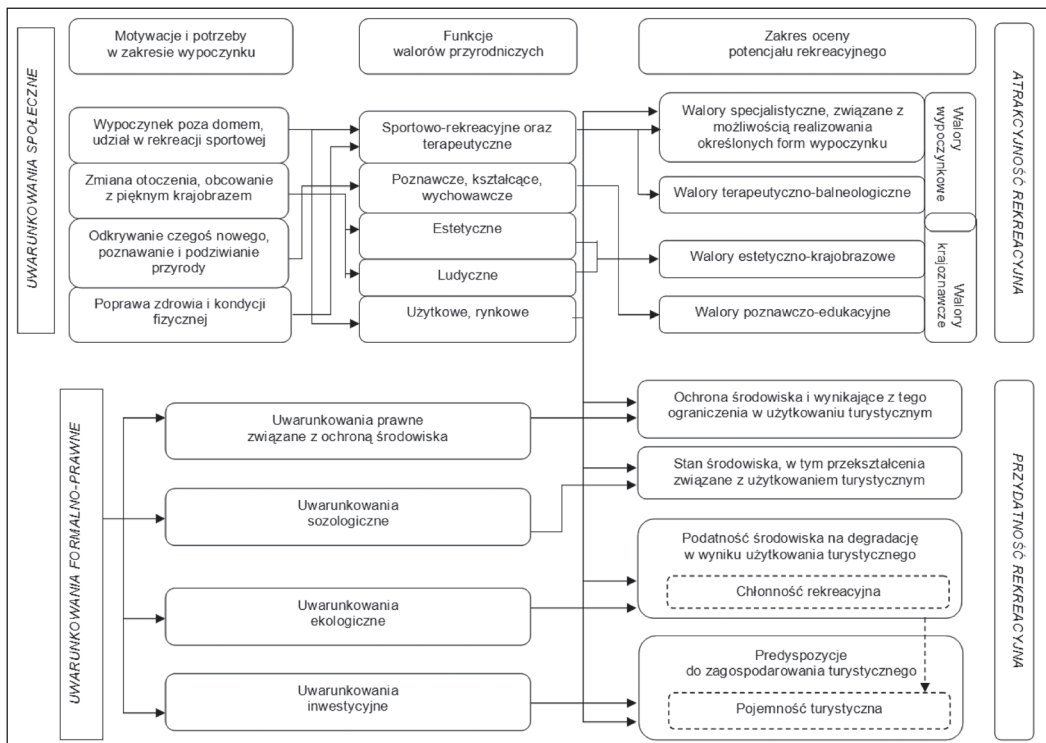
Zbliżony zakres analizy przyrodniczych uwarunkowań rozwoju turystyki i wypoczynku przedstawia Przewoźniak (1999), przy czym dzieli je na dwie grupy. Do pierwszej grupy zalicza analizy dotyczące uwarunkowań zasobowo-krajobrazowych, które decydują o tzw. atrakcyjności rekreacyjnej. Natomiast druga grupa obejmuje analizy uwarunkowań ekologicznych, sozologicznych, fizjograficznych i prawnych, które zdaniem autora bezpośrednio lub pośrednio wpływają na weryfikację atrakcyjności i umożliwiają optymalizację wykorzystania środowiska przyrodniczego dla potrzeb turystyki i rekreacji.

Nieco inne podejście odnajdujemy w opracowaniach Sewerniaka (1991, 2003). Autor proponuje, aby badania predyspozycji środowiska do pełnienia funkcji turystycznych nazywać ekofizjografią turystyczną, a ich zakres problemowy uzależniać przede wszystkim od wymagań formalno-prawnych związanych z szerzej rozumianym planowaniem przestrzennym. Oceny środowiska przyrodniczego prowadzone w formule ekofizjograficznej powinny składać się z trzech części: analitycznej, planistycznej oraz prognostycznej. Podstawowe znaczenie Sewerniak (2003) przypisuje części analitycznej polegającej na ocenie walorów rekreacyjnych, przy jednoczesnym uwzględnieniu przekształceń i zagrożeń środowiska powstałych w wyniku dotychczasowego użytkowania turystycznego, odporności środowiska na użytkowanie rekreacyjne i jego zdolności do regeneracji, a także predyspozycji do tworzenia nowych walorów turystycznych oraz wprowadzania elementów zagospodarowania turystycznego.

Uwarunkowania oceny potencjału rekreacyjnego

Ponieważ oceny potencjału rekreacyjnego mają silny kontekst społeczny ustalenie głównych kierunków wartościowania środowiska przyrodniczego dla celów turystyki i wypoczynku wymaga dobrego rozpoznania potrzeb i typów zachowań rekreacyjnych oraz wynikających z tego funkcji walorów przyrodniczych (ryc. 1). Z drugiej strony czynnikiem warunkującym właściwe podejście do oceny przyrodniczych warunków rekreacji będą wymagania formalno-prawne wpływające na zakres i sposób przygotowania konkretnych dokumentacji związanych z planowaniem rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych.

Odnosząc się do pierwszej grupy uwarunkowań należy zauważyć, że główną przyczyną podejmowania wyjazdów turystycznych jest chęć zmiany miejsca pobytu oraz rytmu i rodzaju wykonywanych zajęć. Zdaniem Przeclawskiego (1996), Krzymowskiej-Kostrowickiej (1997) oraz Kożuchowskiego (2005) przejawia się to najczęściej potrzebą wypoczynku poza domem oraz przeżywania i odkrywania czegoś nowego (67% wskazań), oglądania odmiennych krajobrazów (67%), poprawy zdrowia i kondycji psycho-fizycznej (29%), nawiązywania nowych znajomości (37%), a także ucieczki od uciążliwego środowiska (34%) lub otoczenia społecznego (24%). Zarysowana hierarchia motywacji do wypoczynku znajduje odzwierciedlenie w zróżnicowaniu funkcji walorów przyrodniczych (ryc. 1). Funkcjonalny charakter środowiska przyrodniczego przejawia się przede wszystkim w jego wykorzystaniu dla wypoczynku aktywnego związanego z realizowaniem tzw. sportów rekreacyjnych (funkcje sportowo-rekreacyjne) oraz z kompleksowym oddziaływaniem na zdrowie i samopoczucie człowieka (funkcje terapeutyczno-zdrowotne). Ważną rolę w turystyce i wypoczynku odgrywają poznawcze, kształcące i wychowawcze funkcje zasobów przyrodniczych. Związane są one z poznawaniem przyrody, zdobywaniem nowych informacji oraz nowych umiejętności poprzez bezpośredni kontakt z środowiskiem przyrodniczym, kształtowaniem właściwych postaw poprzez poszanowanie wartości i dóbr przyrodniczych. Duże znaczenie przypisuje się funkcjom estetycznym i ludycznym, przejawiającym się w postrzeganiu środowiska w kategoriach czysto wizualnych utożsamianych z pięknym, ciekawym krajobrazem, jako nośnikiem pozytywnych doznań i emocji. Ostatnią grupę stanowią funkcje użytkowe i rynkowe, które polegają na pozyskiwaniu różnych dóbr przyrodniczych w drodze zbieractwa lub łowiectwa (grzybobranie, wędkarstwo, myślistwo) oraz możliwości adoptowania środowiska dla potrzeb zagospodarowania i użytkowania turystycznego lub rozwijania różnych segmentów produktów i usług turystycznych.

Ryc. 1. Uwarunkowania i zakres oceny potencjału rekreacyjnego.

Fig. 1. Factors of evaluating the recreational potential.

Omówiony powyżej podział funkcjonalny stwarza podstawy do dokonania ogólnej klasyfikacji walorów przyrodniczych z punktu widzenia ich znaczenia w procesie oceny potencjału rekreacyjnego (ryc. 1). Największy wpływ na kształtowanie funkcji turystycznych mają walory wypoczynkowe. Wśród nich istotną rolę przypisać

należy walorom specjalistycznym, które są wynikiem obecności specyficznych warunków przyrodniczych umożliwiających rozwój określonych form wypoczynku. Występowanie walorów specjalistycznych sprzyja rozwijaniu turystyki kwalifikowanej związanej z kreowaniem aktywnych form rekreacji. Ich uzupełnieniem są walory balneologiczne jako efekt oddziaływania bodźców środowiskowych, które percepcowane są przez organizm różnymi zmysłami wpływają na regenerację sił psychicznych i fizycznych człowieka. Walory te sprzyjają nie tylko zwykłemu wypoczynkowi związanemu z pobytem w otoczeniu przyrody (na świeżym powietrzu, nad wodą, w lesie), ale wykorzystywane są również w turystyce uzdrowskiej. Osobną kategorię tworzą walory estetyczno-krajobrazowe. Posiadają one uniwersalny charakter realizując względem turystyki zarówno funkcje wypoczynkowe, jak i krajoznawcze. Wyłącznie krajoznawczą rolę należy natomiast przypisać walorom poznawczo-edukacyjnym.

Z kolei formalno-prawne uwarunkowania oceny potencjału rekreacyjnego dotyczyć będą regulowanych odpowiednimi przepisami zasad wykonywania analiz ekofizjograficznych oraz przeprowadzania procedur związanych z ocenami oddziaływania na środowisko planów, programów lub też projektów konkretnych inwestycji (m. in. Ustawa z dn. 27 kwietnia 2001 roku - Prawo ochrony środowiska oraz Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko). W przypadku turystyki i rekreacji pozwalają one wprost lub pośrednio określać zakres zarówno prac inwentaryzacyjnych, jak i dokonywanych na ich podstawie waloryzacji przyrodniczo-użytkowych. Determinują one również kwestie prognozowania wpływu planowanych działań na środowisko przyrodnicze. Na gruncie prawnym szczególnie mocno zaakcentowane są zagadnienia ochrony i stanu środowiska przyrodniczego, jego odporności na antropopresję, przydatności środowiska do realizowania różnych funkcji społeczno-gospodarczych oraz działań inwestycyjnych. Ich dopełnieniem są analizy związane z rozpoznawaniem i oceną znaczących oddziaływań na środowisko w odniesieniu do istniejącego oraz planowanego użytkowania i zagospodarowania.

Zakres i poziomy oceny potencjału rekreacyjnego

Uwzględniając zarówno prawne, jak i społeczne wymagania w procesie planowania zagospodarowania i użytkowania turystycznego należy przyjąć, że oceny przyrodniczych uwarunkowań rekreacji obejmować będą dwa odrębne bloki zagadnień odnoszących się odpowiednio do atrakcyjności oraz przydatności rekreacyjnej. Ich znaczenie zależne będzie od celu oraz skali przestrzennej prowadzonych analiz (tab. 1).

W ocenach atrakcyjności rekreacyjnej główny nacisk położony zostanie na rozpoznanie walorów przyrodniczych decydujących o możliwościach rozwoju rekreacji. Analizy struktury rodzajowej i funkcjonalnej walorów środowiska oraz ich przestrzennej koncentracji stwarzają na gruncie praktycznym możliwości rejonizacji funkcji turystycznych oraz programowania rodzajów i form turystyki. Daje to podstawy do opracowywania przyjmujących ogólniejszą formułę strategii lub programów rozwoju turystyki i znajduje zastosowanie w opracowaniach małych i średnioskalowych. Z kolei oceny przydatności rekreacyjnej związane będą z podejmowaniem realnych działań w przestrzeni przyrodniczej i z tego powodu powinny koncentrować się na rozpoznaniu czynników wpływających na rzeczywiste możliwości przystosowania obszaru dla potrzeb użytkowania turystycznego. Taki kierunek analiz widoczny jest w studiach i projektach zagospodarowania turystycznego sporządzanych na poziomie planowania lokalnego i miejscowego dla różnych obszarów funkcjonalnych (dolin rzecznych, jezior i ich stref brzegowych, obszarów chronionych, jednostek osadniczych) (tab. 1).

Przeprowadzona na potrzeby niniejszego opracowania kwerenda literatury z zakresu ekofizjografii turystycznej wykazała, że najobszerniejszą grupę stanowią prace ukierunkowane na oceny atrakcyjności rekreacyjnej. Najczęściej są one związane z wartościowaniem poszczególnych zasobów środowiska przyrodniczego. Dotyczy to przede wszystkim rzeźby terenu, wód powierzchniowych, szaty roślinnej oraz walorów krajobrazowych. Proponowane w tych opracowaniach rozwiązania metodyczne zawierają zestawienia kryteriów, wymagające szczegółowego rozpoznania warunków przyrodniczych, co z punktu widzenia celów oceny nie zawsze wydaje się uzasadnione. Ich uzupełnieniem są badania związane z analizą przyrodniczych uwarunkowań rozwoju wybranych, specjalistycznych form wypoczynku takich jak: turystyka kwalifikowana, agroturystyka, turystyka poznawcza i edukacyjna. Znacznie mniej jest prac zawierających wytyczne do działań o charakterze

projektowym. Sporo uwagi poświęca się w nich zagadnieniom związanym z obciążeniem rekreacyjnym szczególnie w odniesieniu do szaty roślinnej, która uznawana jest za element wskaźnikowy dla określania stopnia rzeczywistej lub potencjalnej presji funkcji rekreacyjnej na środowisko przyrodnicze.

Tab. 1. Zależności pomiędzy celem, skalą przestrzenną oraz zakresem problemowym opracowań dotyczących oceny potencjału rekreacyjnego.

Tab. 1. Interrelations of the aim, the spacial scale and the range of problems concerning studies about the evaluation of the recreational potential.

		Rodzaj i skala opracowania			
		Strategie i programy rozwoju turystyki		Studia i plany zagospodarowania turystycznego	
		Poziom krajowy	Poziom regionalny		Poziom lokalny
Zakres oceny potencjału rekreacyjnego					
Atrakcyjność środowiska	Walory wypoczynkowe	Walory specjalistyczne, związane z możliwością realizowania określonych rodzajów i form wypoczynku, w tym dostępność oraz bezpieczeństwo wypoczynku	***	***	*
		Walory terapeutyczno-balneologiczne	***	***	*
	Walory krajoznawcze	Walory krajobrazowe	***	***	**
		Walory poznawczo-edukacyjne	***	***	*
Przydatność środowiska	Ochrona i stan środowiska, w tym przekształcenia związane z użytkowaniem turystycznym		***	***	***
	Podatność środowiska na degradację w wyniku użytkowania turystycznego oraz chłonność turystyczna		-	**	***
	Predyspozycje do zagospodarowania turystycznego oraz pojemność turystyczna		-	**	***

Źródło: Opracowanie własne.

Objaśnienia: Znaczenie: *** – duże, ** – średnie, * – małe, - – brak znaczenia.

Uwagi końcowe

W podsumowaniu należy stwierdzić, że do podstawowych cech charakteryzujących proces waloryzacji potencjału rekreacyjnego zaliczyć należy:

1. specjalistyczny charakter, co wynika z założenia że ocena walorów przyrodniczych powinna być ukierunkowana na określone rodzaje lub formy aktywności rekreacyjnej, ponieważ decydują one o sposobie organizacji funkcji turystycznych w przestrzeni przyrodniczej;

2. cykliczność (powtarzalność), co podyktowane jest koniecznością przeprowadzania ocen cząstkowych, zarówno na poziomie poszczególnych uwarunkowań, jak i w relacji atrakcyjność i przydatność rekreacyjna;
3. kompleksowy charakter, ponieważ o wartości wybranych zasobów przyrodniczych pośrednio decydują inne składowe środowiska co powoduje, że ich analiza nie może przebiegać niezależnie od pozostałych;
4. konieczność różnicowania i rangowania kryteriów oceny w zależności od celu i skali opracowania;
5. względność stosowanych kryteriów oceny w zależności od lokalnych warunków przyrodniczych (w określonych obszarach za atrakcyjne mogą uchodzić te elementy lub cechy środowiska, które w innych miejscach postrzegane są jako mało znaczące);
6. upodmiotowienie, szczególnie w stosunku do tych walorów przyrodniczych, których wartościowanie zależne jest od indywidualnych, osobniczych preferencji i odczuć.

Literatura

- Kożuchowski K., 2005. Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji. Wyd. Kurpisz S.A., Poznań.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1997. Geoekologia turystyki i wypoczynku. Wyd. PWN, Warszawa.
- Leksykon. Geoekologia i ochrona krajobrazu 2004, pr. zbior. pod red. E. Malinowska, W. Lewandowski, A. Harasimiuk, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytet Warszawski, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Pietrzak M., 1998. Syntezy krajobrazowe. Założenia, problemy, zastosowania. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Przeclawski K., 1996. Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki. Wydawnictwo ALBIS, Kraków.
- Przewoźniak M., 1999. Potencjał rekreacyjny środowiska przyrodniczego - atrakcyjność a przydatność. Problemy Ekologii Krajobrazu, t. 5, Poznań.
- Sewerniak J., 1991. Geografia turystyki a planowanie przestrzenne w Polsce w latach dziewięćdziesiątych. Turyzm, t. 1, z. 2.
- Sewerniak J., 2003. Cele i zakres ekofizjografii turystycznej. Turyzm, t. 2, z. 1.
- Sołowej D., 1992. Weryfikacja ocen integralnych atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka w wybranych systemach rekreacyjnych. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.